

SURXONDARYO VILOYATINING AYRIM MADANIY MEROS OBYEKTлари HAQIDA

Mamatkulova Shoxista Anvarovna,
Termiz davlat universiteti erkin tadqiqotchisi
shoxistaanvarovna84@gmail.com
UDK: 94(575.1)
<https://orcid.org/0009-0001-0233-4106>

Annotatsiya: O'zbekiston mustaqillikka erishganidan buyon mamlakatda nafaqat yodgorliklarni tiklash ishlari orqali madaniy merosni saqlashga, balki milliy o'ziga xoslikni mustahkamlashga va jahon madaniyatida tan olinishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Ming yillar mobaynida, minoralar va qadimiy gumbazlar ko'plab shaharlarning tashrif qog'ozi, shahar manzaralari, ularning diniy va ma'rifiy muassasalari — masjid va madrasalarining go'zal aksiga aylandi. Maqolada Surxon vohasi ko'rki hisoblanmish ayrim tarixiy-madaniy yodgorliklar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: tarixiy-madaniy meros, Qirg'iz, Sulton Saodat, Kokildor ota ziyoratgohlari, masjid va madrasa, muhofaza qilish.

Аннотация: С момента обретения Узбекистаном независимости большое внимание уделялось не только сохранению культурного наследия посредством реставрации памятников, но и укреплению национальной самобытности и признания в мировой культуре. Бумага стала прекрасным отражением городских пейзажей. свои религиозные и образовательные учреждения – мечети и медресе. В статье говорится о некоторых памятниках истории и культуры Сурханского оазиса.

Ключевые слова: историко-культурное наследие, Кырг-Киз, Султан Саодат, отцовские святыни Кокилдар, мечеть и медресе, охрана.

Abstract: Since the independence of Uzbekistan, great attention has been paid not only to the preservation of cultural heritage through the restoration of monuments, but also to the strengthening of national identity and recognition in world culture. paper

became a beautiful reflection of city landscapes, their religious and educational institutions — mosques and madrasahs. The article talks about some of the historical and cultural monuments of the Surkhan oasis.

Key words: historical and cultural heritage, Kirg-Kiz, Sultan Saodat, Kokildar father shrines, mosque and madrasa, protection.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION). O'zbekiston davlati tarixiy-madaniy yodgorliklarni, moddiy madaniy merosimizni muhofaza qilish, tadqiq etish va targ'ib etishga yuksak e'tibor qaratmoqda. Davlat organlari yodgorliklarni muhofaza qilish, madaniy meros obyektlarini aniqlash va ro'yxatga olish, ularni o'rganish, ahamiyatlilik darajasini aniqlash, buzg'unchi tabiat va antropogen ta'sirlarga duchor bo'lishining oldini olish bo'yicha huquqiy, tashkiliy, moliyaviy, moddiy-texnik va boshqa tegishli chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). O'zbekistonda tarixiy-madaniy merosni tiklash masalalari yoritilishi ijtimoiy-gumanitar soha olimlarining doimiy diqqat markazida turgan va mazkur mavzuni ilmiy jihatdan o'rganish borasida bir qator muhim ishlar bajarilgan. Jumladan, M.Jo'rayev, S.Tursunov, E.Qobilov, T.Pardayev, M.Imomnazarov, M.Kaxharova, O'Mavlonov, A.Mavrulov, A.Muminov, F.Sulaymonovalar tarixiy madaniy merosni asrab-avaylashga doir izlanishlar olib borilgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Mustaqillik yillarida

O'zbekistonda tarixiy-madaniy merosni asrab-avaylash, o'rganish va kelajak avlodlarga meros qoldirish vazifasi davlat siyosatining yuqori darajasiga ko'tarildi. Mamlakatimizda tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilishning qonuniy asoslari yaratildi va takomillashib bormoqda. Bugungi kunga qadar sohaga oid 20 dan ortiq normativ-huquqiy hujjat amaliyotga tatbiq qilingan. Jumladan, "Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 29-iyuldagi 269-sonli Qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi madaniy meros obyektlari davlat kadastrini yuritish tartibi to'g'risida Nizom"[6] va "Madaniy meros obyektlarining tarixiy-madaniy ekspertizasi to'g'risida Nizom" hamda 2018-yil 28-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori"[7], "2019-yil avgust oyidagi "Moddiy madaniy meros obyektlarining muhofaza qilinishi kuchaytirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi qonun"[7] va boshqa ko'plab qaror va qonunlar qabul qilinishi mamlakatimizda tarixiy-madaniy merosni saqlash, asrab-avaylash va o'rganishda katta rol o'ynamoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktyabrdagi qaroriga asosan ko'chmas moddiy madaniy meros obyektlarning milliy ro'yxati tasdiqlangan. "Ro'yxatdan 8208 ta ko'chmas moddiy madaniy meros obyekti joy olgan bo'lib, ulardan 4748 tasi arxeologik yodgorliklar, 2250 tasi arxitektura yodgorliklari, 678 tasi monumental san'at yodgorliklari va 532 tasi diqqatga sazovor joylardir. Xususan, Surxondaryodagi 38 ta, shundan 12 tasi respublika, 26 tasi mahalliy ahamiyatga ega me'moriy yodgorliklar O'zbekistondagi ko'chmas madaniy meros obyektlarining milliy ro'yxatdan joy olgan[1]."

Termiz shahrining 2500 yillik yubileyi munosabati bilan 2001-2002 yilda Birinchi prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan Eski Termizdagi Al-Hakim at-Termiziy,

Termiz tumanidagi Qirq-qiz, Sulton Saodat, Kokildor ota ziyoratgohlari qaytadan ta'mirlandi.

Qirq-qiz majmui (IX-XIV asrlar) joylashgan joy Shahri Somoniy deb aytilgan bo'lib, tarixiy manbalarda bu qal'a bir boy urug'iga tegishli qo'rg'on deb berilgan. Yangi ma'lumotlarga ko'ra, Qirq-qiz majmuida al-Hakim at-Termiziyning qizi, Termiz tumani Qirq-qiz qal'asi malikasi Hurayda bint Muhammad al-Hakim va Varroq at-Termiziyning qizi, qal'a boshlig'i Ruhayda bint Varroqlarning xoki yotibdi[2]. Ilmiy tadqiqotlar davomida bu qizlarning hayot faoliyatlari haqida ma'lumotlar uchramadi. Boshqa bir ma'lumotga ko'ra, Qirq-qiz qal'asi qizlar akademiyasi bo'lgan. 966 yilda Qirq-qiz qal'asi boshlig'i Ruhaydai davron Hakim Termiziyning qizi Huraydani Samon Ashurga turmushga beradi[3;5].

Qirq-qiz qal'asi 2000-yilda ta'mirlandi. Reja bo'yicha 46.700.0 so'm, amalda esa 69.407.076 so'mlik ish bajarilgan. Bunda quyidagi ishlar amalga oshirilgan:

G'isht terish;

Tiklash va suvoq ishlari.

Yodgorlikda restavratsiya, tiklash-konservatsiyalash ishlari amalga oshirildi.

Sulton Saodat maqbaralar majmui XI asrdan to XIX asrgacha Termiz sayyidlari xonaqosi bo'lib, sayyidlar dunyoviy va diniy ilm rivojida munosib hissa qo'shib, sayyid so'zi arab tilida «janob» degan ma'noni anglatadi. Muhammad (a.s.)ning nevaralari Hasan va Husayn avlodi sayyid unvonlari bilan ajratiladi.

Termiz sayyidlari haqida Ota Malik Juvayniy, Hamidullo Qazvinii, Ibn Battuta, G'iyosiddin Ali, Sharafiddin Ali Yazdiy, Ibn Arabshoh, Hofiz Tanish Buxoriy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning asarlarida muhim ma'lumotlar berilgan.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida rus tadqiqotchilari V.V.Bartold, A.Kun, M.S.Andreev va boshqalar Termiz sayyidlari to'g'risida to'xtalib o'tganlar.

Naql qilishlaricha, Ali ibn Abi Tolibning Fotimadan tug'ilgan o'g'li Husayn so'nggi Sosoniy shohi Yazdigardning qiziga uylanadi. Ularning o'g'li Alidan Husayn al-Asqar,

undan esa Ubaydullo dunyoga keladi. Xalifa al-Mansur davrida (754-755) Amir Ubaydullo deb e'lon qilinadi. Uning o'g'li Ja'far al-Hujjat Madina hokimi bo'lgan. Termiz sayyidlarining asoschisi Hasan al-Amir Ja'far al-Hujjatning o'g'li Amir Husaynning farzandidir. Hasan al-Amir o'zining yaqinlari bilan 850 yilda Samarqandga keladi va u yerda 11 yil yashab, 861 yil Balxga ko'chadi. Taxminan 865 yilda Hasan al-Amir Termizga ko'chadi va shu yerda butunlay o'rnashib qoladi[7;25].

Termizda hozirgi Sulton Saodat maqbarasi joylashgan joylar Shahri Somoniy deb yuritilgan. Sayyid Amir Abdullo Ismoil Somoniyni qizi Maxzumaga (yoki Mohi siymo) uylanadi. Ularning farzandlaridan boshlab, Termiz sayyidlarining nomlariga XVIII asr boshlarigacha Xudovandzoda laqabi qo'shilgan.

Somoniylar davrida qurila boshlangan Termiz sayyidlarining maqbarasi Sulton Saodatning G'aznaviylar davrida eng muhim qismi qad ko'tardi. Payg'ambar avlodlari yashagan har bir hududda ularni boshqarib turadigan alohida naqib bo'lgan. Termizda ham sayyidlarning naqibi bo'lib, ularning eng mashhuri Ali ibn Ja'far al-Musaviydir.

Sulton Saodat ziyoratgohida 2002 yilda qayta ta'mirlash, tiklash, obodonlashtirish ishlari olib borildi. Maqbarada reja bo'yicha 120 mln., amalda esa 129.561.735 so'mlik ish bajarildi. Bunda:

G'isht terish, deraza romlari-panjaralar o'rnatish;

Gumbazlarni tiklash, suvoqlash ishlari;

Eshik-romlarni o'rnatish;

Naqqoshlik va moyika ishlari, hovli sathini tuzatish;

Vestnyak-plitkalar o'rnatilishi;

Gidroizolyatsiya ishlari-tomlarni yopish, ichki to'siqlarni tuzatish amalga oshirilgan.

Kokildor ota ziyoratgohi XVII asrga oid bo'lib, Hakim at-Termiziyni qizi Hurayda bint Muhammad al-Hakimning umr yo'ldoshi bo'lmish Samon Ashur Hamzai Hofiz Kokildor nomi bilan bog'liq. U kishi nomdor xattot olim va ko'plab bebaho asarlar muallifi bo'lgan. Asl ismi Samon Ashur bo'lib, u kishini Kokildor ota deb atashgan. Samon

Ashur 942 yilda Termizda tavallud topgan. U kishining padari buzrukvori «Hamzai Hofiz doston aytuvchi, kuylovchi» taxallusi bilan mashhur bo'lib, Bug' (hozirgi Sherobod tumanidagi Iso at-Termiziy tug'ilgan) qishlog'ida tug'ilgan.

Ahmad Usturlobiy as-Sag'oniy at-Termiziy shogirdi Samon Ashurni 36 shogirdi orasidan tanlab, Qirq-qiz qal'asiga yuboriladi. Samon Ashur 21 yoshida sochini o'stirib, Hamzai Hofiz Kokildor taxallusi bilan 341/952-53 yilda Qirq-qiz qal'asiga ilm o'rganishga va o'rgatishga yuborildi. U bu yerga kelganidan keyin «Shajarai Hofuziya», «Rivoyat ul-ustoz» va «Shajarai kalon» tarixiy asarlarni yozdi. Samon Ashur Qirq-qiz qal'asi qizlariga ilmi nujum, riyoziyot, handasadan dars berib, uni qal'ada Hamzai Hofiz Kokildor deb atashgan. 966 yilda Samon Ashur al-Hakim at-Termiziyni qizi Huraydaga uylanadi. Shu yili ular uchun «Ko'shki Kokildor» maqbarasi qurilishiga ruxsat beriladi. Hamzai Hofiz «Ko'shki Kokildor» qurib bitkazilmasidan oldin 370/980-81 yilda olamdan o'tadi. Uning xoki o'ziga atab qurilayotgan «Ko'shki Kokildor»ga qo'yiladi. Keyinchalik Kokildor ota ziyoratgohi qabristonga aylanadi. Maqbara o'sha yerlik elparvarlar tomonidan bir necha marta ta'mirlanadi. 2001 yil avgust oyida u kishining xoki Sulton Saodat qabristoniga olib borib dafn etiladi.

Bizga hali ma'lum bo'lmagan Samon Ashur nomi bilan manbalarda zikr etilgan Kokildor ota o'z davrining ilm egasi bo'lgan. Ilmi nujum, ilmi tabobat, mufasssiri Qur'on bo'lgan. Katta jamoa ilm sohiblari o'rtasida yuksak obro'-e'tiborga loyiq bo'lgan[3;5].

Kokildor ota ziyoratgohi 2000-2001 yilda qaytadan ta'mirlangan va obodonlashtirilgan. Ziyoratgohni ta'mirlashga reja bo'yicha 54 mln. so'm, amalda esa 59.392.631 so'mlik ish bajarilib, bunda:

Tiklash, g'isht terish ishlari, gumbazlarning tiklanishi va suvoq ishlari;

Eshik, deraza romlari, panjara to'siqlarini o'rnatildi;

Gidroizolyatsiya ishlari-tomlarni yopish amalga oshirilgan[5].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ) /

CONCLUSION). Madaniy meros – avlodlar tomonidan yaratilgan amaliy tajriba, ma'naviy-axloqiy, ilmiy, diniy va madaniy qarashlar, xalq madaniyati va ijodida ifodalangan moddiy hamda ma'naviy boyliklarni anglatuvchi tushuncha. Har bir davr madaniy meros rivojiga o'ziga xos hissa qo'shadi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, mustabid tuzum davrida taqiqlab qo'yilgan urf-odat, marosim va an'analar, islomiy qadriyatlar, milliy bayramlar qayta

tiklandi, o'zbek tili davlat tili maqomiga ega bo'ldi, jahon va milliy madaniyatimiz rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk siymolarning nomlari tiklanib, asarlari har tomonlama o'rganilmoqda, qadamjolari obod etilmoqda. Bunday ezgu sa'y-harakatlar boy madaniy merosimizni ko'z qorachig'idek asrab-avaylash, boyitish, kelgusi avlodlarga bezavol yetkazib berishda beqiyos ahamiyat kasb etmoqda.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Ўзбекистон Республикаси Маданият Вазирлиги хузуридаги «Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш илмий ишлаб — чиқариш Бош бошқармаси» маълумотноммаси 2016 йил; <http://dkm.gov.uz/en-US/madaniy-meros-xalqimizning-umummilliy-boyligi>
2. Ушбу маълумотлар Самон Ашурнинг «Шажараи Ҳофузия», «Шажараи калон» асарларидан олинган.
3. Хўжамшукурова Г., Жовлиева М., Худойбердиев Х. Кокилдор ота ким бўлган? Халқ йўли газетаси. Термиз. 2004 йил 24 май. № 15-16 (278-279). Б. 5.
4. Турсунов С. Термизий буюк сиймолар. – Т.: Шарқ, 2002. – Б. 25.
5. Сурхондарё вилояти Давлат Инспекцияси архив материаллари. Термиз. 2004 йил. 2 июль.
6. www.nmm.uz
7. www.uza.uz